

Egyed Péter

DISKURZUS A KÖZÖSRŐL: A FILOZÓFIÁBAN ÉS JOGBAN

„A pozitív jogban ezért az, ami *törvényszerű* annak megismerése számára, ami jog,
vagy tulajdonképpen, ami jogos”
(G.W.F. Hegel)

„...az emberi jogok és alapvető szabadságok képezik
a nemzeti kisebbségek jogai
védelmének és előrehaladásának alapjait.”
(Az EBEÉ szakértői értekezletének jelentése a nemzeti kisebbségekről. Genf, 1991. július 19.)

E tanulmány alapvető hipotézise szerint organikus összefüggés van a politikai filozófiában a hetvenes évektől kibontakozott kommunitarista diskurzus, valamint a közösségi jogokkal kapcsolatos azon fejlemények között, amelyek a posztkommunista rendszerek jogviszonyainak rendezésében, illetve a nemzetközi jogban megfigyelhetőek. A nemzeti kisebbségi perspektíva ezeket a *kérdéseket* a közvetlen érdekelttség szempontjából exponálja.

De annak, hogy a közösségi problematikával foglalkozunk a legnagyobb aktualitást az ad, hogy Európa *közösségként* akar újraszületni. Az *Európai Közösség* az eszme és a kifejezés ereje folytán óhatatlanul a más szintű közösségek kérdésének az újragondolása felé mutat

Véleményünk szerint a filozófiai és a jogi diskurzus egyugyanazon dolog két oldala.

I.

Hogyan születik újra a közösségi problematika – emberjogi alapokon?

Ha a nagy emberjogi dokumentumok megszületését, valamint az 1848-1849-es európai forradalmakat vesszük kiindulópontnak, akkor – persze a dolgokat nagyon leegyszerűsítve – kétségtelennek tűnik, hogy az a politikai rendszer (államformától viszonylag függetlenül), amelyik a leginkább alkalmasnak bizonyult a szabadságnak, az emberi lét filozófiailag fundamentális középpontjának a biztosítására, az a liberális demokrácia volt. Helyesebb lenne a többes számot használni, hiszen alapjában véve ez is nemzeti keretekben működik, tehát: liberális demokráciák vannak és igen sokfélék. Az

alapvető probléma mindig a demokrácia és liberalizmus *ellentéte*, azaz az egyenlőség és tömegesség elvének ellentéte a szabadság és individualizmus elvével. (Aki liberális, az ne kacsingasson az egyenlőség elve felé – hangsúlyozta volt Isaiah Berlin.) És mégis, a modernitásban konszolidálódó demokráciák mindig is kénytelenek voltak biztosítani az alapvető szabadságjogokat – amelyeknek a köre azonban egyre bővült. Ez a folyamat napjainkban is tart: a különböző tevékenységi profilokkal szerveződő csoportok, közösségek mindmégannyi emberi jogot konstituálnak maguknak – ez képezvén működésük legitimitációját – majd azt kérik a társadalomtól, majd az államtól, hogy jogszabályokkal biztosítsa működésük jogszerűségét. Ez az emberi jogoknak egy olyanfajta – elméletileg kellőképpen még nem vizsgált – extenziója, amely parttalanná és irrelevánssá teszi az emberi jogokra való rekurzust. Amellett, hogy mindig nagyon jó, ha egy társadalomban az emberi jogokról folytatott vita középpontban van (ezt mondja például a nagy olasz jogfilozófus, Norberto Bobbio is), az mégsem jó, ha elvesz az emberi jogokról folytatott vitának a tartalma. Azok a társadalmak, amelyekben az ösztönös jogi tudat, jogérzék, jogismeret kellően megalapozott, erős konzervativitással utasítják el az emberi jogi vita ilyen extenzióját. A másik probléma, amelyre ki kell térnünk, az az, hogy az európai békerendszerek – a trianoni, majd meg a párizsi – nemzetrészeket változtattak kisebbségekké, nemzetiségekké, anélkül, hogy ezek nemzetközi jogi státusára vonatkozó garanciákat és megfelelő jogi intézményeket létrehozták volna, anélkül, hogy az államalkotó nemzetekhez viszonyítva eleve hátrányos helyzetbe került kisebbségek számára biztosították volna a ponderabilitásukat. A nagy probléma tehát az, hogy mind a demokrácia, mind a liberalizmus foglya maradt a nemzeti kereteknek – elméleti horror. Ugyan John Stuart Mill a későliberalizmus teoretikusaként már hangsúlyozta, hogy a kisebbségek, etnikai és kulturális csoportok, közösségek képviselői számára az államnak biztosítani kell a megfelelő intézményeket, amelyek szóhoz tudnák őket juttatni a többség mellett – és maga is a szüfrasset-mozgalom élére állt, mindazonáltal ezt a kérdést a modernitás demokráciáiban liberális alapokon nem lehet kezelni. E sorok írójának többször is kifejezett véleménye szerint, a közösségi jogok alapvető liberális elvekből nem vezethetők le. (Persze volna egy érdekes liberális megoldás, annak kijelentése alapján, hogy ami megold egy problémát – a közösségek jogi státusát – az miért ne lenne jó az összes többi egyednek? A kérdésnek ez az etikai felvetése azonban inkompatibilis a liberális gazdasági doktrínákkal – és ez a nagy probléma – alapjában véve nem az államrezonnal, hanem az államháztartással függ össze. Az elosztási viszonyoknak ugyanis valóban az egyes szükségleteire kell épülnie, és ennek a dolognak – hogy úgy mondjuk – matematikai és könyvelői értelemben vett

számíthatósági, módszertani primátusa van, nemcsak az elosztásnak, hanem a lakossági nyilvántartásnak a szempontjából is.) Másrészt – és ez John Stuart Mill kevésbé ismert oldala – ő folyamatosan azt is hangsúlyozta, hogy a hasznossági elv alapján működő társadalom mindig is korlátozni fogja a szabadságot. Tehát a tiszta individuális – persze mindig az erényre alapozott! – szabadság nagyon is idealista természetű. Másrészt – és ez a nagy skót filozófus még kevésbé ismert oldala – végül az amerikai libertarianizmus képviselőinek inkább gyakorlati mint elméleti munkássága felé fordult. Josiah Warren, Lysander Spooner és Benjamin R. Tucker koncepcióitól várta volna annak megoldását, amire tiszta liberalizmusát már maga is képtelennek tartotta? Nem tudjuk.

A problémáknak ehhez a szisztematikus tömkelegéhez tegyük még azt hozzá, hogy még a posztmodern kor, késői vagy második modernitás elméletírói is száz, avagy kétszáz éves forrásokhoz térnek vissza. És azt is jeleznünk kell, hogy még a XX. század végének témánkban nagy teoretikusai (például Isaiah Berlin avagy Ernest Gellner) is azt hangsúlyozták, hogy elméleteik annyira terheltek egyfajta problémarendszerrel, hogy nem lehet üzenetük a XXI. század számára. A kommunitarista diskurzus képviselői azonban – és elsősorban Alasdair McIntyre – többször is hangsúlyozták, hogy a régiek liberalizmusa, a XIX. századiaké más mint az újabb keletű liberalizmus, amely az individuum szubsztancialitását kizárólag jogi viszonyaiban látja, a közjót pedig a mindenki által elérhető jó életben. A modernitás Spinozával kezdődő elképzelésrendszerében az individuum elsősorban „vállalkozó” *conatus* (Hobbesnál pedig *endeavour*), életének – John Stuart Mill is ezen az állásponton volt – olyan filozófiailag is jól értékelhetően klasszikus szempontjai vannak, mint amilyen a boldogság. Az újabb keletű liberalizmust tehát egyféle gyakorlatias elvontság jellemzi.

Módszertani megjegyzések az egyediben és a közösben egyaránt fellelhető elvontságról

Az egyéni jogok elméletének van egy sajátos dialektikája: az „alapítók” a „jogokra” vonatkozó nagy nyilatkozatokban létrehoztak egy absztrakciót, az üres individuumnak az eszméjét és az eszményét, aztán meg mintegy „betöltötték” a polgár jogaival, amelyek kezdetben kis számúak voltak, és igencsak szoros, hierarchikus összefüggésben állottak egymással, akár a filozófiai ellentmondás formájában is, mint amilyen például a szabadság és a tulajdon. Az emberi jogi gondolkodás és diskurzus evolúciója nyomán azonban, az újabb meg újabb emberi jogok instituálásának az okán a gondolkodók azonban egyre inkább

„visszamentek az alapra” – filozófiai értelemben –, ami azt eredményezte, hogy a diskurzus irányzatosságát az emberi jogokról akarva-akaratlanul és szinte észrevétlenül visszahelyezték az emberi természetre, a *nomosz*ról a *phüszisz*re. Azt kell mondanunk, hogy ebben a kérdésben – szemben a tárgy problématerheltségével, növekményével – a huszadik század filozófiai gondolkodása (és elsősorban Martin Heideggerre gondolok) mintha kevésbé lenne sikeres, mint például Arisztotelész vagy Immanuel Kant. Ez véleményünk szerint azért van így, mert az utóbbi két gondolkodó szerint, *alapjában véve* az ember politikai-állampolgári, tehát közösségi lény, akinek az egyéni természete mintegy derivátuma az előbbinek. Módszertani egyén természetesen van: már Platónnak világos elképzelése volt arról, hogy az egyént cselekvő entitásként cselekvésének tartalma, okai, céljai, módjai – az akaratiságnak a problémarendszere inkább a keresztény filozófiában bontakozik ki – formázzák, ezek a tartalmak, okok és célok azonban nem kerülhetnek kívül a *polis*zon.

A polgári jogokat a polgárok gyakorolták – és azt a banális kifejezést egyáltalán nem eufemisztikusan értjük –, és ez a joggyakorlat vált a történetté, lett azoknak a történetisége, amely aztán egy negyed évezred alatt mintegy „betöltötte” az egyéni jogok kezdeti absztrakcióját. Történelmi értelemben persze az egyéni jogokat soha nem lehetett „betöltött” és ilyen értelemben absztrakt entitásoknak tekinteni, hiszen ez volt a modernitás tengelye és iránya, *telosz*, amely a bevezető paragrafusban említett módon, az újabb csoportjogokra vonatkozó szükségletek megteremtésével átvezetett a késő-, vagy második modernitásba, bizonyos értelemben a posztmodern korba.

Az egyéni jogok kérdéskörének a fontosságára módszertani és tartalmi értelemben is állandóan fel kell hívni a figyelmet, hiszen, amikor valamilyen módon zárójelbe tették őket, a fasiszta és a kommunista totalitarizmus idején – és mondanivalónk szempontjából döntően fontos kérdéstről van szó – éppen a kollektívizmus, a kollektivistika ideológiák nevében tették.

Feltételezhetően itt a hegeli közösség- és államfelfogás egyes elemei is felbukkannak. Hegel az államot fogalmának és funkcióinak számtalan meghatározottságában feltüntette, hihetetlen gazdagságban, főleg *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlat*a című, 1821-es nagy művében. Itt egyfelől azt hangsúlyozta, hogy a modern állam a konkrét szabadság valósága, másfelől hogy megvan a maga szubsztanciális egysége, amely azonban minden esetben a törvényből származó objektív egység. *Az előadások a világtörténet filozófiájáról* azonban mást is mond: „...az állam, a haza, a létezés egy közössége ...” (Hegel 1917-1923. Kiemelés tőlem, E.P.) és nem egy esetben beszél egy másodlagos organicitásról, amely azonban inkább az erényes

állampolgárok között létrejövő *konkordia*, mintsem valami misztikus életközösség. Ezeknek a gondolatoknak az eredete Spinoza híres *Politikai tanulmányában* található meg, aholis Spinoza az emberek olyanfajta jogközösségéről beszél, amelyben mindenkit ugyanaz az (objektív) szellem vezet. Ebben a konszenzuális elméletben a monarcha a monarchikus államberendezkedés képviselője a béke és a jó élet (a szerződő felek közös érdekeltsége) biztosítására köt ésszerű szerződést a városi *közösségekkel*. Amelyeknek aztán joguk van szankcionálni a monarchát, ha az eltér ettől az ésszerűségtől. (Spinoza 1979. 62.)

A régebbi és újabb kommunitarista diskurzus kulcsfogalmai

Jelentős különbség van az újabb közösség-elméletek (a különböző megnevezésekben: régi- és újkritikusok, realisták) valamint a tájainkon mindig is igen otthonos közösség-centrikus felfogások között. Ezek a különbségek történetiek és strukturálisak igen fontos viszont azt megjegyezni, hogy éppen a fogalmak és a fogalomhasználat területén nagyfokú izomorfia van. Az előbbiek azzal, hogy explicite az egyéni jogok liberális elméletének egyfajta termékeny és szükségszerű ellentételezéseként jönnek létre – *de végül és alapjában véve a liberális elképzelésrendszerhez tartoznak* – középponti értékeiket is bejelölik, amelyek alapjában véve liberális értékekkel függenek össze.

Az a másik fajta közösségelvűség, amelytől Közép-Kelet Európában soha nem tekinthetünk el, *a múltat, az ősök tiszteletét, a hagyományt, az identitást, a szolidaritást, a kultúrát, a rendet, a tekintélyt (!)* mindig is fundamentális értékeknek tekintette, amelyekről ugyan lehet vitatkozni,¹ fontosabb azonban *a megélésük*, illetve azoknak a társadalmi feltételeknek egyfelől a megőrzése, másfelől a megteremtése, amelyeknek ezeknek a közösség által megítélhetően valóságos tartalma van. (Ilyeneknek tartjuk például a nagy harmadikutas elméleteket.²) A megélést persze nem valamilyen egzisztencialista mítosz

¹ Itt valóságos megbeszélésekre és vitákra gondolunk. Azonban a tradicionális közösségekben – és mindazok, akik a liberális hagyományt képviselik (így Alasdair Mc Intyre is) amely szerint elvi kérdés az, hogy mindenki mindenkivel racionális argumentumokat cserélhessen, elsiklanak e kérdés fölött – a reális, létező közösségekben, a köz dolgairól folytatnak párbeszédet – sohasem jönnek létre ilyen totális viszonyok. A hagyományos paraszti társadalmakban ezeknek a megbeszéléseknek és vitáknak keretet a testületek adnak, és ez egyben – akár választott – képviseleti forma is. Ilyen testületek például a *hites férfiaké* a paraszti társadalmakban, a középkori városi közösségekben pedig a rendek előjáróiból alkotott különböző tanácsok. Ezek általában minden osztály és réteg képviseletét lehetővé teszik és kétségtelenül a leginkább *hozzáértők* képviselőtestületei. A racionalitás elvét képviselik, hiszen ugyan ki óhajtáná a közösség legfontosabb ügyeiben a tudatlan, ostoba, babonás részt megszólaltatni?

² A legjelentősebb „harmadikutas” alighanem Wilhelm Röpke volt. Az ő közösségfelfogása eredetében és tipológiailag is eltér azonban a mai kommunitarista felfogásoktól. Egyik klasszikussá vált meghatározása szerint:

értelmében gondoljuk, hanem azt a kommunikatív formát értjük alatta, amelyben egy közösség tagjai önmagukkal és egymással reális értékeket közölnek valamint sajátítanak el – és ez egyfajta sajátos tanulást is jelent -, amelyben kialakul „az ilyenek vagyunk,” „ezek vagyunk mi” stb., ilyen és ezekhez hasonló szintagmákba foglalható tartalmak pozitív tudata.³ Ez persze egy hagyomány gyakorlásának az aktusa, amelynek mitikus tartalmai is vannak, viszont mindig a reális problémák megoldását teszi lehetővé, a jelenben, avagy a jövőben. *A közösségeket fenntartó legfontosabb kohéziós erő azonban a szokásjog*, amelyet a székely faluközösségekben például írott formában és évente megújítva őriznek a jegyzőkönyvek első oldalai, és amely sok esetben az írott jogba is belefoglaltatik, vagy annak számára jogforrásul szolgál. A szokásjog, jogszokások szerepe felbecsülhetetlen. Ezért az a dogma, hogy a jogi viszonyokat csak az individualitás preferálja, felülvizsgálatra szorul. A tradicionális közösségeknek a szokásjog ad abszolút szubsztancialitást. Itt persze azt is meg kell jegyeznünk ismét, hogy a kommunitarista diskurzusban létrejövő közösségek formája egy párbeszéd, az érdekek kalkulálásán, megértésen és végül konszenzuson alapuló közösség, tipológiailag más. De a tanulságokat *a jogos cselekvés-aktusok* vonatkozásában akkor is le kell vonni...

A közösséget létrehozó és megtartó kommunikációs aktusok praktikus és performatív kommunikációs aktusok, nem csupán szimbolikusak. A kérdés egyik jelenkori

„A társadalom akkor kulturált, ha újra meg újra megvan az a képessége, hogy állapotát a két véglet – az anarchia és a kaszányaudvar rendje – között egyensúlyban tartsa. Ahhoz, hogy ez a bűvészműtárvány sikerüljön, az embereket a közösségi élet bizonyos eszméi kell hogy éltesse. (Kiemelés E.P.) Meg kell tanulniuk ösztöneiket értelmükkel megszelídíteni. Telítve kell lenniük azzal a megingathatatlan meggyőződéssel, hogy minden embernek joga van emberségének a megbecsülésére. Érzékük kell hogy legyen a személyiség végtelen értékéhez, és szellemi kifejeződésének érintetlenségéhez.” (Röpke 1943) A közösségnek itt egy igen spirituális, az emberi tudatosságot és méltóságot középpontba helyező felfogásáról van szó – nem célzatosság nélkül, azaz hogy a régi szabadelvű értékek éppen a *völkisch* közösségfelfogások teljes elutasításán alapulnak. A közösség egy morális stádiumot jelent, ezen a ponton Röpke felfogása viszont rokonítható a Joseph Razéval, aki szerint jogilag nem definiált közösségek nélkül erkölcsi viszonyokról sem lehet beszélni, az előbbieket az utóbbiak fenntartói. Wilhelm Röpke 1947-es, *A kollektívizmus krízise* című munkájában igen tanulságosan arra figyelmeztetett, mintegy előző nézeteit is felülvizsgálva, hogy a modern kapitalizmus, mint ahogy a szocializmus-kommunizmus is, voltaképpen mind az egyént, mind a közösségeket megfosztja gazdasági autonómiájuktól, így közösségekről abban az értelemben, hogy azok autonóm közösségek lennének, immár nem lehet beszélni. A következmény az, hogy ma voltaképpen csak lelkiismereti-kulturális közösségekről beszélhetünk, azaz másodlagos közösségekről és semmiféle kis- vagy középtulajdon nem változtathatja meg ama realitást, amely az állam mindenhatóságában fejeződik ki. (Röpke 1947) Röpke nézetei módszertani szempontból is igen fontosak, liberalizmus és szocializmus közötti ekvidistanciát, perspektívát biztosítanak, anélkül, hogy – jóllehet tudatában van a lehetőségnek – Röpke vállalná elméletének konzervatív hiposztázációját. További elemzés tárgya lehetne a magyar harmadikutas irodalom, elsősorban a Németh László-i „kertmagyarország” ideológiájának az elemzése. Bármennyire is megejtők azonban az ő közösségi deziderátumai, a modern állammal kapcsolatos elképzelései nagyon is hézagosak, ezért az ő harmadikutasága inkább csak egy szép utópiának tekinthető.

³ E sorok írója a hetvenes években hosszas elméleti és levéltári kutatásokat folytatott a székely faluközösség életének a megismerése céljából, elsősorban írott források alapján. Májig kéziratban levő szakmonográfiájának a címe: *Intézmények és erkölcsök a székely társadalomban a Gubernium korában*. Az egyik jegyzőkönyvi bejegyzés egy halhatatlan megfogalmazást tartalmaz, pontosan ezt a belső hivatkozást a közös mi-tudatra, értékre és - miért ne mondanánk ki – erőre: „**A Communitas egy test.**”

kutatója épen azt hangsúlyozza, hogy maga a kommunikáció mintegy preegzisztens a közösséghez viszonyítva, hogy annak az ontológiai alapja, Nem akármilyen kommunikációról van szó: „A kommunikatívben való részesedés következtében az (individuális) ágensek integrálódnak, azaz (kommunikatív) *közösségeket* alkothatnak. A közösségeket, akármilyenek is legyenek, egyrészt a problémamegoldásra vonatkozó közös felkészültség teszi (közös, mert az adott felkészültség a közösség minden tagja számára egyaránt elérhető, illetőleg hozzáférhető) beleértve a problémamegoldás sikeressége érdekében történő kooperációra vagy kompetícióra való közös felkészültséget, másrészt pedig a kooperációra vagy a kompetícióra való igény teszi. Voltaképpen más közösségről mint kommunikatívról nem lehet beszélni.” (Horányi 2004) a továbbiakban a szerző azt hangsúlyozza, hogy a társadalom mint tagolatlan entitás – és akárhányszor a társadalomról beszélünk, érezzük ennek a konnotációk nélküli fogalomnak az ürességét – azaz a társadalom *felkészültségi típusoknak* megfelelően szerveződik közösségek rendszerévé, és – tesszük hozzá – jelentésetesen a társadalomról beszélni azt jelenti, hogy e közösség-rendszerekről van valamilyen képzetünk. A továbbiakban Horányi Özséb azt emeli ki, hogy a közösség egy cselekvési közösség, *kollektív ágensvilág*, amely sajátos belső *nyilvánosságával* írható le. Ennek a nyilvánosságnak a tudásszociológiai valósága és annak a leírása vezet annak a megértéséhez, hogy voltaképpen hogyan működik a *communitas* problémamegoldó közösségként. Ebben a felfogásban a közösségi jogalkotás sem más, mint a problémamegoldás kanalizálása, illetve formalizálása.

A kérdéskör nem csak a teoretikus felismerések szintén jelenik meg, hanem a nemzetközi jogban is, amely kifejezi, hogy a kommunikáció valóban a közösség szubszisztenciájának, fennállásának a kérdése, ezért nemzetközi jogi garanciákra szorul: „VII. Abban a meggyőződésben, hogy a nemzeti kisebbségek jogai védelmének elengedhetetlen feltétele az információk szabad áramlása és az eszmék cseréje, a részt vevő államok kiemelik *a nemzeti kisebbségek tagjai közötti kommunikáció jelentőségét* (Kiemelés tőlem, E.P.), az állami szervek beavatkozása nélkül és a határoktól függetlenül.” (Fábián-Ötvös 2003)

Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a közösség performanciája az is, hogy önmagában tudja tartani legtehetségesebb egyedeit, ha azok kiválnak belőle, máris megnyilvánul a hagyomány felbomlása, integrációs lehetőségeinek és szerepének a beszűkülése.

Itt kívánjuk megjegyezni azt is, hogy a kommunitarista elméletek képviselői azt hangsúlyozzák, hogy szemben a liberális felfogások szubsztanciáját alkotó *egyéni jogokkal*,

a közösségek esetében mindig egy (sajátos narratívában összefoglalható) *történet* a releváns valóság. A tradicionális közösségek esetében azonban az a történet, hogy *nincs történet*, nem lehet történet. A hagyomány teljes értékűsége azt jelenti, hogy a közösség *anonim*, minden, ami történet, az azt jelenti, hogy valami nem hagyományszerűen jött létre, tehát megjegyezhető. A valóban tradicionális közösségek teljesen homogének, névtelenül tűnnek fel és névtelenül tűnnek el valamilyen nagyobb történet színpadáról és annak egyszeri szereplőiként. (Ezekre a kérdésekre egy más összefüggésben is vissza kell még térnünk.)

Végül pedig azt is le kell szögeznünk, hogy a kommunitarista elméletek többsége az autoritás, a tekintély kérdésében vagy nem foglal állást, vagy nagyon restriktív. Korlátlanul lehet beszélni politikai tekintélyről, közösségi tekintélyről, avagy tekintélyekről, mint a közösség „szövetének” a központjáról beszélni azonban azt jelentené, hogy veszélyesen megközelítjük a konzervatív fogalmi- és érték-konfigurációkat.

II.

A kisebbségi (közösségi) jogok kellő megalapozása úgy történhetik meg, ha azokat az emberi jogokból vezetjük le, avagy azokra próbáljuk visszazármaztatni, azaz megfelelően produktív kapcsolatokat hozunk létre a nagy emberi jogi dokumentumokban lefektetett és kifejtett jogelvek, valamint azon jogok összessége között, amelyek a közösségeket az egyes államok joggyakorlatában feltétlenül, explicite és a pozitív jog szerint megilletik, de amely kollektív jogok implicit leszármaztathatóságából származó elemek is hozzácsatolhatók, korroborálva a nemzetközi jog idevonatkozó szegmenseivel. A kérdés tehát az, hogy vajon leszármaztathatók-e a kollektív jogok az emberi jogokból, megalapozhatók-e azokban? A modern jogrend egyenesen szükségessé látszik tenni ezt a megoldást, ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mindig van valamilyen mesterséges és kényszeredett íze annak, ha a nagy emberjogi dokumentumok – olykor egyenesen patetikusan kijelentett – individuális felfogásából próbáljuk meg levezetni a kollektív jogokat, mondván azt például, hogy az individuális jogok gyakorlása adott esetben nyelvi és kulturális téren implikatívumként közösségeket nevez meg, e kollektivitásokat explicitálni kell stb.

Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra, ugyanis ha a nyelvi vagy kulturális jogok gyakorlása implikálja a közösség kijelentését, akkor a nevezett jogok kodifikációja kapcsán a nemzeti jogalkotásban meg lehet tiltani azt, hogy eme implikatívum

explikátummá váljon, ami a közösség megfogalmazására vonatkozó explicit tiltást tartalmazza. 1999 májusában aláírásával Franciaország is csatlakozott *A kisebbségi és regionális nyelvek európai chartájához*, azonban nyomban ki is bocsátott egy értelmezési nyilatkozatot, amely azt tartalmazza, hogy ez a charta az európai nyelvek védelmét szolgálja, és nem vezethet a kisebbségek védelméhez és elismeréséhez, illetve a regionális nyelvek használóinak sem tulajdonít kollektív jogokat (ezt nyilván elsősorban azzal kapcsolatban, hogy a német [Elzász révén] regionális nyelv Franciaországban). De még ezt megelőzően így járt el Románia is, amikor a román-magyar Keretegyezményhez csatolt 1201-es Ajánláshoz egy, a fentivel megegyező értelmű értelmező záradékot fűzött. (Bollmann 2001) (Lásd a 6. számú jegyzetet.)

Mindez azonban nem a román és francia jogászok és diplomataik találmánya volt, hanem az Európa Tanács 1993-as dokumentumához csatolt *Memorandum*ból, valamint *Jelentés*ből származott, amely leszögezte, hogy az *Ajánlás*ban feltüntetett jogok olyan egyéni jogok, amelyeket kollektíve gyakorolnak, nem pedig kollektív jogok.

Problémánk megközelítésében itt most nincs terünk kitérni az általában vett emberi jogok kérdésére, azok megalapozásának problémakörére, megtettük azonban egy más tanulmányunkban. (Egyed 2003)

A kisebbségi jogok megközelítésének módszertana

Ha a kisebbségi felvetést a sajátosan természetjogi dimenzióban gondoljuk végig, akkor a következő megfontolásokkal találkozunk: ha van természettől- valóság, velünkszületettség vagy beleszületettség, az mégiscsak az, hogy éppen úgy, ahogy embernek születünk – bár szerintem emberek inkább leszünk, és lehet, hogy nem mindenki lesz az –, éppen úgy egy közösség tagjának is születünk, családi, nyelvi, etnikai közösség anonim tagjának, ha akarjuk, ha nem. (A farkas sem képzelhető el a család és a falka nélkül.) Az emberi jogok individuális felfogása a liberális szabadságelmélet egyik lehetséges absztrakciós felfogása. A demokratikus politikai individualitás persze kizárja a másik minőséget, mert technikailag erre az individualitásra épül. Egy közösségbe születni diszpozicionális kérdés, mert akarunk csak követi ezt az adottságunkat, de akarunk később mégis csak valamilyen választási aktusban nyilvánít meg bennünket egy lehetséges közösséggel kapcsolatban. Hogy akarok-e vagy nem egy közösség tagja lenni, az nagyon sok mindent jelent: lelkiismereti és akarati kérdés, de cselekvési-tevékenységi kérdés is, és végül egy bizonytalan jogi-politikai identitás vállalásának a kérdése, már ami szeretett kelet-

európai régiókat illeti. Azt is akarhatjuk, hogy ne legyünk egy adott etnikai-nemzeti kisebbség tagja, ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy másik közösséget – az asszimilációt választjuk. Egy közösség tagjaként a minimális szimbolikus szférában is definiálhatom magam, de a közösséghez tartozást végül is valóban az határozza meg, hogy gyakorlatilag benne vagyunk, a vallásgyakorlás és egyházközségi tagság mintájára, illetve annak valamilyen fokozati erejével. Azt kell mondanunk, hogy a lelkiismereti választás ezt a köteleket valóban a valláshoz közelíti, s ez akkor is így van, ha a választás nem az öntudatos egyén aktusa, hanem talán nála még jobban meg is valósítja a hagyomány, illetve a hagyományba-születettség. (És ezek miatt soha nem mosolyoghatjuk meg azokat a kisközösségeket, amelyek etnikai-nemzeti hovatartozásukat – különösen, ha távol vannak reális közösségeiktől – vallásként élik meg, ennek külső jelrendszerét egyáltalán nem szabad sámánista hókuszpókusként megítélni.)

Ebben az összefüggésben az etnikai és a nemzeti(ségi) hovatartozás természetes és velünk született, de a kisebbségi nem feltétlenül az: kisebbséginek lenni nem feltétlenül természetellenes, de nem is feltétlenül természetes dolog, és itt van a probléma veleje. Makkai püspökünk annak idején a híres vitában azt az álláspontot képviselte, hogy a kisebbségi lét inkompatibilis az emberi méltósággal, László Dezső pedig a vele ellentétes állásponton azt, hogy a kisebbségi lét az emberi méltóság próbája. Sajnos, a gyakorlati állapot e kettő között van és a mindennapok szimbolikus agressziójának praktikus elviselhetőségi problémájává változik, pszichológiai kérdéssé. Nem hiszem, hogy a kisebbségi létnek lehetne valamilyen filozófiája, hiszen nincs állandósága, a híres vicc utal erre – és az előttünk járó két nemzedékkel meg is esett –, hogy négyszer is állampolgárságot változtattak, s lettek hol kisebbségiek, hol többségiek, holott ki sem mozdultak falujukból, csak az államhatárt tologatták a fejük felett. Ilyen értelemben állítom, hogy kisebbséginek lenni mégsem úgy természetes hovatartozás, mint ahogy egy etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozik az ember. (Skolasztikus formájú filozófiai kérdésnek tűnik, de mégiscsak megfontolandó, hogy amikor emberi jogi kérdésekről beszélünk, mennyire használjuk, vagy milyen arányban keverjük az antropológiai és az etikai emberfogalmat, s hogy miért tekintjük ehhez képest az etnikai vagy nemzeti hovatartozást módusznak vagy attribútumnak, másodlagos minőségnek.)

Nyelvi-etnikai hovatartozásukkal (akár negatív is) az emberek inkább szembe tudnak nézni, mint a kisebbségi státusból származó identitás- és szabadságproblémáikkal. Ennek is megvan a maga fenomenológiája, amelybe etikai és pszichológiai megfontolások mindenképpen belekerülnek. Egy nagyobb nyelvi-etnikai csoporthoz tartozni sokkal inkább

velünk-születettségi és természeti kérdés és másfajta szabályozók működnek benne (kisebb a veszélyeztetettségi együtttható és annak tudata) a kisebbséghez tartozni pedig sokkal inkább történelmi-politikai és folyamatos társadalmi következményekkel járó kérdés, és azért is másfajta szabályozók működnek benne. (Egyáltalán nem természetes kérdése az a kisebbségi családoknak, hogy milyen iskolába adjam a gyerekeket, van-e olyan iskola, hogyan fog érvényesülni az a gyerek és így tovább. Természetes az, ahogy a többségi szülő beadja a többség iskolájába a többség nyelvét beszélő gyereket és kész. Természetes, mert gyakorlati és egyszerű.)

Ha az államot vezető politikai-hatalmi elit nem érti meg, nem akarja elfogadni, hogy a lojális kisebbség önrendelkezési törekvései teljesen más tartalmúak, mint a nagy közösségek (népek, nemzetek) hasonló törekvései, akkor állandó konfliktust kreál állam és kisebbség(ek), többségi nemzet és nemzetiségek között. A kisebbség önrendelkezése ugyanis mindig restriktív, csak arra irányul, hogy az őt illető – elsősorban nyelvi-kulturális, vallási, önszerveződési kérdésekben maga dönthessen, az ezeknek a szükségleteinek a biztosításához szükséges anyagi, szervezési és információs feltételek biztosítását kéri, valamint azt a jogosítványt, hogy ezek felhasználásáról maga dönthessen. Ez az autonómia értelme és tartalma, nem azok a formák, amelyekről a politikai vita elsősorban folyik. Az autonómia mindannak a biztosítása, amivel egy kisebbségi közösség nem rendelkezik. Ez végül is nem hatalommegosztási kérdés – mivel a leadott jogosítványok nem terjednek ki az állami élet nagy összefüggéseire – pénzügy, külügy, hadügy, jogszolgáltatás – viszont az állampolgári lojalitás révén igencsak hatalmasabb lehetne az állam, legalábbis Bibó István így gondolta el a dolgot. A kisebbségi autonómia nem egyebet jelent, mint a személyes és intézményi szükségleteknek egy saját anyagi és információs erőforrás-rendszeren belüli biztosítását, melyen belül a rendelkezési jog az övé. A szó modern értelmében demokratikus államnak ilyen értelemben egyenlőtlenül kell elosztania, ami nem mást jelent, mint hogy a kisebbségi közösségnek nem csak állampolgári jogon kell kapnia. Ha ezt diszkriminációnak nevezzük, akkor mindig vitába keveredünk az emberi jogok ortodox képviselőinek azon álláspontjával, mely szerint az emberi jogok szerves összefüggése az egyenlőség eszméjével kizár minden másodlagos megfontolást – azaz az egyenlőség egyenlőtlen általi biztosítását. (Tekintélyes emberjogi szakértők azonban nem.) (van Dijk 1997) Az államnak tehát folyamatosan és egyenlőtlenül kellene újraelosztania a kisebbség felé, hogy önmagát ne a többség oldalán és a többség-kisebbség konfliktusrendszeren belül definiálja, aminek a következménye az lenne, hogy stabilitást, nem pedig konfliktust teremt. Végeredményben a nyelvi-kulturális funkciók sem gyakorolhatók anyagi és erőforrások, kapcsolati és

információs források nélkül. Az az érv, hogy a redisztribúció során a közösséget törvényesen illeti meg egy bizonyos kvantum a közösséget alkotó adóalanyok adózó állampolgárainak adóiból, amilyen tetszetős, éppoly alkalmazhatatlan államigazgatási szempontból, hiszen az tradicionálisan egy költségvetési szerkezet szinte megváltoztathatatlan sémái és az állami prioritások szerint oszt el és elsősorban az állampolgárok felé. Hogy a kisebbségi közösségek valóban beleszólhassanak a redisztribúcióba, ehhez valóban arra lenne szükség, hogy állami elismerést kapjon politikai szubjektivitásuk, illetve közjogi alanyiságuk. A kifejezés keményebb értelmében ezt jelenti a kisebbségi jogok problémája, azt jelenti, hogy az alkotmánynak nem egy szubjektuma van (a nép, vagy a különbözőképpen definiált többségi nemzet.)

A liberális demokráciák kultúrájában felnőtt nemzetközi jogászok zsigerileg irtóznak a kollektív jogok problematikájától. Ezzel egyáltalán nem akarom azt mondani, hogy adott helyzetekben és hiposztázációkban ne ismernék el azokat, és ne lennének képesek a kérdést kezelni. Ez teljesen érthető, ha tekintetbe vesszük a liberalizmus klasszikusainak a félelmét az egyéniséget veszélyeztető tényekről, ami e hagyomány középponti eleme.

A már idézett szerzőink közül Jack Donnelly azon az állásponton van, hogy minden emberi jog kollektív jog, amennyiben az egyéni jogokról beszélni *in abstracto* értelmetlenség. Azokat mindig a társadalomban gyakorolják. A kollektivitás itt tehát a társadalom, ennyiben azért Jack Donnelly megkerüli a közösségek sajátosságainak, a sajátosságaik által definiált közösségeknek a problémáját. J. Herman Burgers azt javasolja, hogy a kollektív jogok kifejezést azon esetekre érvényesítsük, amelyekben egy kollektív entitás valóban a szóban forgó jog alanya lehet. A legismertebb eset az önrendelkezésé, amelynek az alanyai a népek. Burgers másik példája a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek ama joga, hogy csoportként ne lehessen elpusztítani őket, és amelyet a Genocídium elleni Konvenció véd. (Ismerjük el, hogy elég morbid példa.) Viszont a szerző nyomban hozzát teszi: semmi okát nem látja annak, hogy ilyesfajta kollektív jogokat ne lehetne emberi jogokként elismerni. Azonban restrikciónálni kell azt a lehetőséget, hogy a kollektivitásra vonatkozó jogi képzeteket a nagy kollektívumok tényéből, működéséből vonjuk el. „Végeredményben el kell ismernünk, mégis, hogy az emberi jogok eszméje dinamikus konceptus, amelyik továbbfejlődik. Az eszme középponti értelme az emberi lény méltó életéhez szükséges nélkülözhetetlen feltételekre utal. Ezek a feltételek olyan érdekeket is tartalmazhatnak, amelyek emberi közösségekhez tartoznak.” (Burgers 1992) Douglas Sanders, a Vancouveri Egyetem jogászprofesszora, főleg a kanadai tapasztalatból indult ki. (A kérdés itt az volt: vajon a nyelvi-kulturális túlélés kérdése – a kanadai franciák

és bennszülött őslakosok esetében –milyen fajta kollektív jogokat instituál, s mi ezeknek a tartalma. Québec hajsál híján kivált Kanadából.) Szerinte a csoportjogok egyszerű szummája az egyéni jogoknak, amelyek a képviseletben mutatkoznak meg. A kollektív jogok kérdése bonyolultabb, ugyanis elsősorban a közösség definíciójára van szükségünk. „Kollektívumoknak azokat a közösségeket nevezhetjük, amelyeknek a céljai transzcendálják a tagjait érő diszkrimináció megszűnését, mert tagjait nemcsak a külső diszkrimináció, hanem egy belső kohézió is egyesíti.” (Douglas 1991. 391.) A kisebbségi kultúrák fennmaradása instituálja a kollektív jogokat, de csak ha egy adott kormányzat politikailag is megfogalmazza ezt a jogi-politikai kérdést, egyébként a „nem hivatalos” állampolitika az asszimiláció.

Kisebbségi jogokból kollektív jogok

Az emberi jogok és a kisebbségi (kollektív) jogok között teremthető összefüggés, ez tehát egy járható út, erre utal a nemzetközi jogi gyakorlat is. De nem bizonyos, hogy a kollektív jogok megfogalmazásának emberjogi alapja az, amely a közösségi jogok tekintetében a legkonzisztensebb és legkoherensebb megoldásokat eredményezi. Íme hogyan vélekednek a romániai emberjogi szakértők: „A szakirodalomban folyik egy még el nem döntött vita: lehet-e vagy sem a kollektív jogokat emberi jogoknak tekinteni? Az általunk elfogadott álláspontot a következő elvekben lehet összegezni:

a) az emberi jogok rendeltetése az, hogy megmentse az emberi lényeket. Ez a meghatározás két állítás összekapcsolása: 1. az emberi jogok bizonyos funkcióval vannak felruházva, 2. e funkció a társadalmi kontextus által megtámadható emberi méltóság megmentéséből áll.

b) Az emberi lények kollektív dimenziójú, olyan értelemben, hogy nem csupán egyéni jogok közös gyakorlásáról van szó, mivel a közös gyakorlás lényegi jelentőségű a szóban forgó jogok megvalósulása szempontjából. A kulturális élet, a csoport sajátos nyelvének használata az emberi lény kollektív dimenzióinak példája.

c) Éppúgy, mint ahogy – egyéni jogokként – az emberi jogok kiegyenlítik az egyén és az államhatalom közötti aszimmetriát (és ezáltal megmentik az emberi lényeket), a kisebbségek kollektív jogai kiegyenlítik a kisebbség és a többségi hatalom közötti aszimmetriát, s így megmentik az emberi lények kollektív dimenzióját. E megoldás, amelyet a funkcionális kritérium esszencialista értelmezésének nevezhetünk, a mi szempontunkból

pozitív válasz arra a kérdésre, hogy értelmezhetjük-e emberi jogokként a kisebbségek kollektív jogait.” (Andreescu–Stan–Weber 1997)

Ez az álláspont sok ponton megkérdőjelezhető és szinte semmit nem old meg. Az első nagy probléma az emberi lényeg meghatározása, és most nem is arra gondolok, amivel Arisztotelészről Kanton át Heideggerig viaskodtak a filozófusok, hanem az emberi lényeg heterogenitásának a kérdésével, *in actu*. Amikor egy közösséget térben és időben, helyzethez és személyhez kötöten szimbolikus agresszió ér, akkor az a közösség az emberi lényegét sértő cselekményként éli azt át és fogalmazza meg. Ugyanakkor egy másik közösség ezt nem így fogja értékelni, az emberi lényegnek pedig mindig valami homogén módon megfogalmazható és képviselhető tartalomnak kellene lennie – ámbr erről Richard Rorty egészen másként vélekedett. A b) pontban megfogalmazott implikációs elmélettel kapcsolatban azt kell hangsúlyozni, hogy a jogi szabályozásban meg kell formálni, instituálni az implicit jogot, hogy az valóságos és általános érvényű jogként explicite működhessen. Pontosan arról van szó, hogy a kollektív jog nem áll össze az egyedi esetekre vonatkozó százféle szintű és típusú szabályozásból, azaz hogy itt egy művelődési ház építését engedélyezzük, ott egy fél osztály egészként való működését, majd meg kormányrendelettel az elkobzott egyházi vagyon egyes elemeinek a visszaszolgáltatását. Ezek egyedi eseti intézkedések, de pontosan a kollektív jog nem származik elő belőle. Végül pedig a c) paragrafus nagyon is elvont összefüggést állapít meg annak a leírására, ahogyan a kisebbségi entitás és a többségi államhatalom aszimmetriája reálisan felépül, hiszen a kisebbség politikai érdekképviselése révén részt vehet a hatalomban akkor is, ha kollektív jogait ignorálják. S a mai romániai politikai elit pontosan ezt a modellt javasol hosszú ideig a magyar érdekképviselőnek, kis megegyezéseket politikai protokollumokban, ámde *extra legem*. A Kisebbségi Törvény lényegileg változtathat majd ezen a gyakorlaton, amennyiben azt elfogadják. Persze ez is csak egy törvény a létező, hatályos törvények között, nem pedig alkotmányi értékű jogszabály. Nem lehet tehát „nemzetiségi alkotmány” – ahogyan sokan tekintenének rá. Az egyik nagy problémacsomag tehát az azonos területekre vonatkozó hatályos jogszabályok és rendelkezések kompatibilitása, illesztése (Oktatási Törvény). Itt tehát egymást szankcionáló jogszabályok létezésével kell számolnunk, ezért tehát a nemzetiségi szükségszerűen *lex imperfecta*. Jogfilozófiai kérdés például az is, hogy a feltételezett Kisebbségjogi Törvény kiket definiál majd kifejezetten, avagy *sine die* a romániai magyarság legitim képviselőinek?⁴

⁴ Kéziratunkat 2005. május 7-én zártuk le.

Ez teljesen az ellenkezője annak, amit a romániai magyarság két világháború között tevékenykedő jogászai, vezetői javasoltak, s amire Balogh Artúr is hivatkozott.

Következtetésünk előtt azonban tekintsük át, hogy a kifejezés pozitív értelmében mi tartozik a kisebbségek kollektív jogaihoz. Ezek a következők: a kisebbségek joga a létezéshez; a kisebbségek joga, hogy elismerjék őket; a kisebbségeknek az önazonosságához való joga; a kisebbségek nyelvének elismerése; a kisebbségek nyelvén való feliratozás joga; oktatási intézmények létesítéséhez való jog; közszolgálati tömegtájékoztatásban való részvétel joga; saját tömegtájékoztatási eszközökhöz való jog; az állami és a helyi közigazgatásági hatóságokban való politikai képviselő joga. (Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségi Szakbizottságának – DHMIN listája). Itt már egy elég koherens történetiségben dinamikus összefüggésrendszer bontakozik ki, amelynek van egy bizonyos struktúrája, az egyszerű létjogtól a társadalom politikai struktúráiban való részvétel jogának a szabályozásáig. Meg kell jegyeznünk, hogy a legteljesebb a FUEV szakértő csoportja által 1994-ben kidolgozott, kisebbségi-közösségi jogokat kodifikáló tervezet, címe: *a Népcsoportvédelem Európában, Az európai emberjogi konvenció kiegészítő protokolljának tervezete*.

A fentebbi elemzések fényében az a következtetésem, hogy a kisebbségi-közösségi jogok hagyományos emberjogi alapokból filozófiai-logikai világossággal *nem vezethetők le*. Ezeket majd egyszer deklarálni kell, éppen úgy, ahogy az emberi jogokat a nagy elődök kinyilatkoztatták, s el kell fogadtatni a nemzetközi közösséggel. Ugyan miért ne lehetne megtenni? – az európai integráció jogalkotási folyamatai jelentik talán a legnagyobb esélyt.

Ezt az elképzelést azonban nem patetikusan kell értelmezni, hanem egy olyan folyamat szükségszerű állomásaként, amely szinte a szemünk láttára bontakozik ki. A terminológia sokfélesége nem kell megijesszen bennünket, figyelmeztetnek a szakértők, hanem ellenkezőleg, azt az óvatos haladást kell benne látnunk, ahogyan az egyes döntő jogi fórumok a kérdést megközelítik. Így beszélnek egyéni jogokról és közösségi (kollektív) jogokról (azonban ez a szembeállítás meghaladott). Használatos az egyéni jogok kollektív dimenziója kifejezés is. A kettő között a kiegészítések árnyalatos viszonyrendszerit lehet létrehozni az egyes jogrendekben. Beszélnek kisebbségi jogokról, amelyeket vagy egyénileg, vagy közösségben lehet gyakorolni (de ez utóbbi is meghatározások sokaságát jelentheti? Például, hogy a kollektivitásban gyakorolt jogok nem involválnak közösségi közjogosítványokat. A kisebbségi jogok és kollektív jogok viszonya is sokoldalú, például – a restriktív megfogalmazásban – a jogok közösségi jogok elismerése nem minden esetben vezet a kollektív kisebbségi jogok elfogadásához. Egy másik fogalomhasználati mód a

csoporthoz tartozó jogokat, vagy csoportban használatos jogok kifejezését preferálja. A mátrix-gondolkodás szerint kombinációk sokaságáról van szó, és itt az autonómiák kérdéskörét még csak nem is érintettük. Ez a fogalmi sokszínűség a legtöbb szakértő véleménye szerint biztató jel az irányban, hogy a közösségi jogok európai kodifikációs folyamata nyílt kérdés, amelyben a pozitív megoldásokat általában a felek konszenzuális álláspontjai képviselik.

Le kell szögeznünk azonban, hogy a nemzetközi jogban és a mai európai jogalkotásban a *nemzeti kisebbség* a bevett terminus. Semmilyen módon nem lehetett – különösen az erdélyi jogászok-politikusok próbálkoztak ezzel – ezt a jogi terminust más közjogi fogalmakkal helyettesíteni. Itt tehát kisebbségi jogokról van szó, amelyeket egyéneknél, csoportokban és (közösségekben is) gyakorolni lehet. Megfigyelhető azonban az a tendencia, amelyik a közös-közösség fogalmaknak egyre nagyobb teret enged, és *sine die* létrehoz egy közösségi jogi képzetrendszert – egyelőre. Így például a *Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól* (elfogadva az ENSZ Közgyűlésének az 1992. december 18-án kelt 47/135 számú határozatával) *Mellékletének* 3. cikkelye a következőket mondja: „1. A kisebbségekhez tartozó személyek jogaikat, beleértve a jelen Nyilatkozatban foglaltakat, egyénileg, valamint csoportjuk más tagjaival *közösen* (Kiemelés. E.P.), bármilyen megkülönböztetés nélkül gyakorolhatják.” *Az EBEÉ szakértői értekezletének jelentése a nemzeti kisebbségekről* (Genf, 1991.július 19.) azt írja: „a részt vevő államok érdeklődéssel állapítják meg, hogy közülük egyesek pozitív eredményeket értek el a megfelelő demokratikus módon, többek között a következők által: - a helyi közösségeknek, a kisebbségi közösségek, a többségi és kisebbségi közösségek, a közös határral elválasztott szomszédos közösségek kialakítására irányuló erőfeszítések támogatása által...” Ezt ugyan nem tekinthetjük normatív dokumentumnak, ámde iránymutatónak igen. A *Keretmegállapodás a nemzeti kisebbségek védelméről* (elfogadva 1994.november 10-én, hatályba lépett 1998 február 1-én) 1. szakaszának 3/2 cikkelye megállapítja: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek a jelen *Keretmegállapodásban* foglalt elvekből származóan gyakorolják jogaikat és élvezhetik szabadságjogaikat egyénileg, valamint másokkal *közösségben*. (Kiemelés. E.P.)⁵ A 11.3. illetve 12.2. cikkelyek is közösségekről beszélnek, a földrajzi megjelölések, illetve képzés

⁵ Az akkor még szigorú nemzetállami ideológiai megfontolásokat érvényesítő francia modellt követte Románia is, amikor a kollektív jogok elismerését nyíltan ellenezve, a román magyar alapszerződés függelékében kijelentette: „A szerződő felek egyetértéssel abban, hogy az Európa Tanács Közgyűlésének az 1201-es ajánlása nem vonatkozik kollektív jogokra, és nem kötelezi a szerződő feleket arra, hogy bizonyos személyeknek területi autonómiát biztosítsanak etnikai kritériumok alapján.” (Fábián-Ötvös 2003) Persze ez utóbbi szintagma az autonómia-törekvéseket is szankcionálja. Ha tehát a Kisebbségi Törvény hatályos lesz, ennek a Függeléknek első része jogilag, legalábbis ha nem is veszti hatályát, inoperábilissá válik.

viszonylatában. Végül *Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1334 (2003) sz. határozata: Az autonóm régiók pozitív tapasztalata mint konfliktusmegoldást segítő ihletforrás Európában* (elfogadva 2003.június 24-én) leszögezi: „5. Az európai államok óriási többsége ma olyan közösségeket foglal magában, amelyek eltérő identitással rendelkeznek.” (Fábián-Ötvös 2003) Ez tehát az a kiindulópont, amelyen a közösségi jogokkal kapcsolatos újabb konstrukció felépülhet, ez a dolog filozófiája. Mint ahogy láttuk, hogy az egyes dokumentumokban, egyelőre nem strukturált módon, de egyre több a közösségre, mint jogalanyra való utalás. Ezek kétségbevonhatatlan jelei annak, hogy a tisztán az egyéni jogokra valamint (az egyre bővülő és egyre kevésbé definiálható) emberi jogi szabályozás elégtelen. A kérdés szakértői⁶ is azon az állásponton vannak, hogy egyelőre a kollektív jogok mintegy kiegészíteni látszanak az egyéni jogi alapú szabályozás hiányosságait – a kisebbségi jogok esetében.

Egy további nagyon érdekes felvetés abból származik, hogy az európai jogalkotás autonómiákkal kapcsolatos megfontolásaiban megjelenik a területhez egy hosszú időben kötődő népcsoport státusa (őshonosság), ez pedig implicite egy közösséget nevez meg – ennek a problémacsomagnak az elemzésébe azonban itt most nem tudunk belemenni.

Tanulmányom konklúziója az, hogy mind a politika-filozófiai- (kommunitarista), mind a jogi diskurzusban erőteljesen megjelenik és – több szintű európai realitásként – elméletileg újradefiniálódik a közösség. Nem kell azt várni, hogy egy strukturált-evolutív eszmefejlődésben jussunk el valamilyen XXI. századi közösségi diskurzushoz – nem lehetséges ilyen transzcendentalista felfogás. Ámde lehetséges egy operacionalista eljárás mód és szemlélet, amelyik mind a filozófiai-jogfilozófiai diskurzust, mind a nemzeti és nemzetközi (EU) jogalkotásban lezajló folyamatokat figyelemmel kíséri, és megfelelő eszközöket talál a beavatkozáshoz, annál is inkább, mert főleg Európa nem őshonos (vallási) kisebbségei erőteljes mozgásban vannak.

⁶ A kollektív jogoknak három csoportját különböztetik meg: 1. *Egyéni vonatkozású kollektív jog* (a joggyakorlat csak akkor lehetséges, ha a kollektív jog kifejezetten elismert), 2. *tiszta kollektív jogok* (legfontosabb tartalmi elemei önrendelkezés és fennmaradás), 3. *az egy népcsoporttal szembeni állami kötelezettségek* (ebben az esetben a csoport élvezője egy jogi reflexnek, inkább egy elfogadott közjogi állapotra utal). (Fábián-Ötvös 2003)

SZAKIRODALOM

ADREESCU, Gabriel–STAN, Valentin–WEBER, Renate

1997 Tanulmány az RMDSZ felfogásáról a nemzeti kisebbségek jogait illetően In:
Magyar Kisebbség 3. 1-2. 154-186.

AVINERI, Shlomo–DE SHALIT, Avner (szerk.):

1992 *Communitarism and Individualism*. New York, Oxford University Press

BOLLMANN, Yvonne

2001 L'Allemand, langue régionale de France? *Bastille République Nation*,
2001.19.6.

BRADLY, Gerard V. – GRASSO, Kenneth L. – HUNT, Robert P. (szerk.):

1995 *Catholicism, Liberalism, and Communitarism: The Catholic Intellectual Tradition and the Moral Foundations of Democracy*. Lanham, Md. Rowman and Littlefield

BURGERS, J. Herman

1992 The Function of Human Rights as Individual and Collective Rights. In: xxx:
Human Rights in a Pluralist World. Meckler Ltd., 1992. 45.

CARNEY, David E. (szerk.)

1999 *To Promote the General Welfare: A Communitarian Legal Reader*. Lanham,
Md., Lexington Books

DELANEY, William (szerk.):

1994 *The Liberalism-Communitarism Debate*. Lanham, Md., Rowman and
Littlefield

DOUGLAS, Sanders

1991 Collective Rights. *Human Rights Quarterly* 13. 368-396.

EGYED Péter

2002 Kisebbségi jogok mint emberi jogok. In Uő: *Szabadság és szubjektivitás*. KOMP-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

1978 Intézmények, erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban. *Korunk* 11.

1978 „A communitas egy test” *Korunk*, 12.

ETZIONI, Amitai (szerk.):

1995 *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions and Communities*. Charlottesville. University of Virginia Press

FÁBIÁN Gyula–ÖTVÖS Patricia

2003 *Kisebbségi jog*. KOMP-Press, Korunk Baráti Társaság

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich

1983 *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlata*. Akadémiai Kiadó, Budapest (Első kiadás: 1821)

1979 *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 81. (Első kiadás: 1917-1923)

HERDER, Johann Gottfried

1978 *Stimmen der Völker in Liedern*. Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig

HONNETH, Axel (szerk.)

1993 *Kommunitarismus*. Campus, Frankfurt am Main

HORÁNYI Özséb

2004 Ami szimbolikus és ami nem. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series Philosophia*

HORKAY-HÖRCHER Ferenc (szerk.):

2002 *Közösségelvű politikai filozófiák*. Századvég, Budapest

IMREH István

1983 *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

McINTYRE, Alasdair

2002 A politika, a filozófia és a közjó. In: Horkay–Hörkher Ferenc (szerk.): *Közösségelvű politikai filozófiák*. Századvég, Budapest, 81

KANT, Immanuel

1971 *Az örök béke*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 108.

(Első kiadás 1795)

POHLENZ, Max

1955 *Griechische Freiheit*. Quelle und Meyer, Heidelberg. 34.

RÖPKE, Wilhelm

1943 *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart*. Tübingen, Niemeyer

1990 *A kollektívizmus krízise*. Békéscsaba

SALAT Levente

2001 *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

SPINOZA, Baruch

1979 *Politikai tanulmány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, (Első kiadás 1677)

SZALMA József

1996 *Alkotmányi és állampolgári jogok*. Napló KFT, Újvidék

TALLÁR Ferenc (szerk.):

2002 *Az emberi jogok és az európai tradíció*. Osiris Kiadó, Budapest

TAYLOR, Charles

2002 A modernitás konfliktusai. In: Horkay–Hörkher Ferenc (szerk.): *Közösségelvű politikai filozófiák*. Századvég, Budapest, 135

VARGA Attila

2002 *Nulla pax sine justitia*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár

In: *A közösségről – a hagyományos valamint a kommunitarista felfogásban*. Szerk. Egyed Péter Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2005. 11-41.